

(* 18-XII-1844) LUJO BRENTANO († 9-XI-1931)⁽¹⁾

ΥΠΟ

Δ. ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΙ

Μὲ τὸν Lujo Brentano ἐκλείπει ὁ τελευταῖος κλασσικῆς πως γραμμῆς οἰκονομοιολόγος καὶ ἡ γενεὰ τῶν μεγάλων μαχητῶν ἐπιστημόνων (Schmoller-Wagner), ἡ ὅποια ἐλάμπουν τὴν πρωπολεμικὴν περίοδον τῆς Γερμανίας εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην.

Ο Brentano εἶναι δύσκολον νὰ ὑπαχθῇ ὑπὸ μίαν σχολήν. Συνειργάσθη μετὰ τῆς Ἰστορικῆς οἰκονομικῆς σχολῆς ἐν Γερμανίᾳ, διεκρίθη ὡς πρακτικὸς οἰκονομοιολόγος εἰς τὴν ἐμπορικὴν καὶ κοινωνικὴν πολιτικὴν, ἀντεποστώπευσε τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην θεωρίαν, ὥστε καὶ οἱ γερμανοὶ αὐτοῦ νὰ μὴ γνωρίζουν σήμερόν που νὰ κατατάξουν τὸ πολλαχῶς σπινθηροβούλιον δὲν αὐτοῦ πνεῦμα.

Ο οἰκονομικὸς φιλελευθερισμὸς ἐν Γερμανίᾳ κατὰ τὸ 1870]80 διέτρεχε τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Νικηφόρως ἀντεπεξελθὼν παλαιότερον κατὰ τοῦ οὐτοπικοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ τοῦ Ἀγγλικοῦ Χαρτισμοῦ, ἰδίως μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1848, ἐκανδύνευε τότε νὰ ταφῇ τελειωτικῶς ὑπὸ τὰ πλήγματα τοῦ Μαρξισμοῦ ἀφ' ἐνὸς καὶ τοῦ πρωταπεντημοῦ ἀφ' ἐτέρου. Ο Μαρξισμὸς ἐχρησιμοποίει τὰ αὐτὰ ὅπλα τῆς φιλελευθέρας οἰκονομίας, τὴν οἰκονομικὴν θεωρίαν, ἡ δὲ κρίσις τῶν εὐρέων λαϊκῶν μαζῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ αἱ ποιτικαὶ δργανώσεις αὐτῶν ὑπέσκαπτον τὰ θεμέλια τῆς κρατιούσης τάξεως καὶ τῆς φιλελευθέρας ἐμπορικῆς πολιτικῆς. Καὶ κατὰ τῶν δύο μετώπων τούτων ἐπολέμησεν ὁ Brentano· χωρὶς δὲ οὕτε συστηματικὸν ἔργον περὶ τῆς ἐμπορικῆς πολιτικῆς νὰ συγγράψῃ, οὕτε τὴν θεωρίαν τῆς Κοινωνικῆς Ηολιτικῆς νὰ διατυπώσῃ εἰς ἐπὶ τούτῳ ἔργον, καὶ τὸν ἀπονηρχωμένον πόσμον τῶν φιλελευθέρων ἵδεν ἐπλούτισε μὲν νέαν ζωὴν καὶ περιεχόμενον καὶ τὴν ἐργατικὴν τάξιν συνεφιλίωσε μὲν τὴν ὑπάρχουσαν τάξιν τῶν πραγμάτων, διὰ τῆς θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς ἀποδείξεως τῆς βελτιουμένης διαρκῶς καταστάσεως τῆς. Αὗται εἶναι αἱ δύο κυριώτεραι ὑπηρεσίαι τοῦ Brentano πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν πολιτικὴν γενικῶς. Πόσον εἴχε δίκαιον οὕτος ἀπέδειξαν τὰ πράγματα ὅφθαλμοφανῶς, μετὰ τὸν πόλεμον ἰδίως. Τότε καθιερώθη ἴδιον κεφάλαιον διὰ τὴν ἐργασίαν καὶ τὴν κοινωνικὴν πολιτικὴν τῶν Κρατῶν εἰς τὰς συνθήκας τοῦ Μεγάλου πολέμου, σήμερον δὲ πάλιν ἡ ἀνθρωπότης ὁλόκληρος διυβλέπει τὸν μῖτον τῆς σωτη-

(1) Βλ. «Αρχεῖον» τόμ. 5 (1925) σελ. 49 καὶ τόμ. 9. (1929) σελ. 14 ἐ.

ρίας αὐτῆς ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴν κφίσιν εἰς τὸ ἐλεύθερον ἐμπόριον καὶ τὴν ἄρσιν τῶν τειχῶν, τὰ διοῖα παρεμποδίζουν τὴν ἐλευθερίαν κυκλοφορίαν τῶν ἐμπορευμάτων εἰς τὴν παγκόσμιον οἰκονομίαν.

Εἰς τὰ ζητήματα ταῦτα μὲ δξεῖαν κριτικὴν κατέδειξε τὰ ἐσφαλμένα καὶ διὰ δετικῆς λεπτομεροῦς καὶ ἀδρᾶς ἐπεξεργασίας τῶν καθ' ἔκαστον ζητημάτων, εἴτε περὶ τοῦ ὀκταώρου ἐπορόκειτο ἢ περὶ τῆς σχέσεως μισθοῦ καὶ τῆς ἀποδόσεως τῆς ἐργασίας, εἴτε περὶ τῆς συνδικαλιστικῆς ἐλευθερίας ἢ τῶν κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων, εἴτε περὶ τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος ἀλπ. ὑπέδειξε τὴν ὁρθὴν λύσιν, ἥτις καὶ τὴν κανονικὴν ἔξελιξιν ὑπεβοήθει καὶ πρὸς τὴν οἰκονομικὴν ἡμικὴν συνεβιβόζετο.

Εἰς τὰς σκέψεις ταύτας, εἰς τὴν ἀναβάπτισιν οὕτως εἰπεῖν τοῦ φιλελευθερισμοῦ, ἄλλοι μὲν ἔντισι προηγήθησαν τοῦ Brentano (Thornton-Cairnes), ἄλλοι δὲ (Walker-Marshall) κατὰ τρόπον θεωρητικώτερον—καίτοι βραδύτερον—ὑπέδειξαν τὴν ratio καὶ τὰ τόσον διαμφισβήτούμενα ὅρια τῆς Κοινωνικῆς Πολιτικῆς. Οὐδεὶς ὅμως τόσον συνέλαβε τὸ ὅλον διὰ καθολικῆς ἐπισκοπῆσεως, οὐδεὶς ἐδημούργησε καὶ ἡγωνίσθη οὕτω διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς γραφίδος, οὐδεὶς ἐπέβαλε τόσον ἀποτελεσματικῶς τὴν δημιουργίαν του εὐγενῆς, τεχνικῶς, παραδειγματικῶς διὰ ἐπιστημονικοὺς ἀγῶνας μεγάλης γραμμῆς⁽¹⁾, ὃσον ὁ Brentano. "Ο, τι ἐν Γαλλίᾳ ἀπεκλήθη «σολιδαρισμὸς» καὶ ἀπετέλεσεν ἐπὶ καιρὸν τὸ πρόγραμμα τῆς μεγαλυτέρας πολιτικῆς μερίδος, ὃ, ου σχολαστικῶς ἀπεκάλεσαν ἐν Γερμανίᾳ «κοινωνικὸν φιλελευθερισμόν», ταῦτα εἶναι πυρηνες ἰδεῶν τοῦ Brentano καὶ ἀλτίματα τοῦ οἰκονομικοῦ του προγράμματος. Οὔτεως ὁ Brentano ἀνεδείχθη διαδοχής μαχητὴς τῆς Γερμανικῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης καὶ ὁ ἐκ καταγωγῆς⁽²⁾ καὶ μορφώσεως ἀριστοκράτης τοῦ πνεύματος καὶ τῶν ἴδαινον ἀνθρωπίνης ἡμικοποιήσεως ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ πεδίου.

Οἱ ἐπίγονοι τῆς κλασσικῆς οἰκονομίας καὶ οἱ μαρξιανοὶ ἀντίπαλοι αὐτῆς συνεφώνησαν πάντοτε εἰς τὴν ἀντίληψιν, ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ κυριαρχεῖται ἀπὸ ἀκάμπτως οἰκονομικοὺς νόμους, οἱ διοῖοι καθορίζουν τὴν διαδομὴν τῶν οἰκονομικῶν λειτουργιῶν. Ο Brentano δὲν ἀπηρνήθη τὴν νομοτέλειαν ταύτην, ὅπως οἱ πλεῦτοι οἰκονομολόγοι τῆς ιστορικῆς σχολῆς

1) Τὰ ἔργα τοῦ Brentano ἐτροκάλουν εἰς τε τοὺς θεωρητικοὺς καὶ πρακτικοὺς εὐρεῖαν πάντοτε συζήτησιν εἰς τὴν ὁποῖαν ἡ θαυμαστὴ μαχητικότης τοῦ ἀνδρὸς ἦτο παραδειγματικὴ ὑπὸ πᾶσαν ἔποιψιν.

2) Ο Brentano κατέγετο ἐκ τῆς ἄνω Ιταλίας ὅπόθεν (Tremezzo λίμνη Como) ὁ πάτπος του μετηνάστευσεν εἰς Γερμανίαν.

Η Sophie Laroche-Brentano, ἡ φίλη του Goethe, ἦτο μάμμη τοῦ Brentano, οὗτος δὲ ἦτο ἀνεψιὸς τοῦ ποιητοῦ Clemens καὶ τῆς Bettina, ἀδελφὸς δὲ τοῦ φιλοσόφου Φραγκίσκου.

Ἐσπούδασεν εἰς Δούβλινον, Μύνστερ, Μόναχον, Χαϊδελβέργην, Wurzburg καὶ Γοττιγγην. Ἐδίδιξε δὲ καὶ ἔδρασεν ἐν Βερολίνῳ, Breslau, Στρασβούργῳ, Βιέννῃ, Λειψίᾳ καὶ Μονάχῳ.

ἀλλὰ τούναντίον προσεπάθησε νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν δορθήν, — ὡς θὰ ἐλέγαμεν σήμερον, — τὴν δυναμικὴν ἔννοιαν τῆς νομιτελείας ταύτης. Δὲν ἀπεδέχθη αὐτὴν ὡς ἀκαμπτὸν καὶ ἀναποτρέπτως ἴσχύουσαν, κατὰ τὴν συνήθη ἐπωδὸν τῶν Μαγχεστριανῶν, ἀλλὰ ὡς ἵστορικῶς καὶ συγκεκριμένως ἑκάστοτε καθοριζομένην. Ἡ στατικὴ προϋπόθεσις τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας, δὲ ἐλεύθερος ἀνταγωνισμός, διευκρινίσθη βαθύτερον καὶ ὁ Brentano πρῶτος εἰς τὸ πεδίον τῆς ἐργασίας κατέδειξεν, ὅτι ὁ ἐλεύθερος οὗτος ἀνταγωνισμὸς ἔχει ἀναπάλλιατον προϋπόθεσιν τὴν συνδικαλιστικὴν ἐλευθερίαν, τὸ ἀπεριόριστον δικαίωμα τοῦ συνεταιρίζεσθαι⁽¹⁾. Ὁ Brentano σαφῶς διειπλωσεν ὅτι αἱ στεναὶ σχέσεις αἱ ὑφιστάμεναι μεταξὺ τοῦ ἐργατικοῦ ἡμερομισθίου, τῆς ἀποδόσεως τῆς ἐργασίας καὶ τοῦ χρόνου τῆς διαρκείας αὐτῆς δὲν δύνανται νὰ ἴσωσται θυμισθοῦν δι' ἐνὸς ἀμεταβλήτου καὶ στερροῦ μισθοῦ, οὕτω δὲ προδιέγραψε νέας ἐπιτυχεστέρας κατευθύννοις εἰς τὴν μισθοδοτικὴν θεωρίαν καὶ πολιτικήν⁽²⁾. Ἐπὶ τῇ βάσει ἴστορικῶν παρατηρήσεων κατέδειξε, πῶς ἡ οἰκονομικὴ σύνθεσις ἑκάστης ἐποχῆς, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δεδομένων τῆς τεχνικῆς, τοῦ πληθυσμοῦ καὶ γενικῶς τῆς ἐκπολιτιστικῆς στάθμης αὐτῆς, δημιουργεῖ τοὺς ἀναλόγους αὐτῇ οἰκονομικὸς θεσμοὺς καὶ πῶς ἐκ τῶν θεσμῶν πάλιν τούτων ἐκπορεύονται κατὰ λογικὴν συνέπειαν αἱ οἰκονομικαὶ διαρρυθμίσεις ἐκεῖναι, αἱ δοῖαι ἀντικειμενίζουσαν τὴν τελειοτέραν προσαρμογὴν πρὸς τὴν σχετικὴν οἰκονομικὴν σύνθειν.

Ο Brentano λοιπὸν εἰς τὰς ἐρεύνας του ἐφήδημοζε πραγματιστικήν τινα μέθοδον, ἐν τῷ κυριωτάτῃ ἰδιοσυστασίᾳ αὐτῶν. Προσεπάθει νὰ διαγώσῃ τὰ πραγματικὰ γεγονότα τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐκτιμήσῃ ταῦτα μὲ δῆλα τὰ μέσα ἐκεῖνα, τὰ δοῖα ἡ κλασικὴ οἰκονομικὴ σκέψις μᾶς παρέσκεν. Τοὺς θεωρητικὸς οἶνας ἡρύοντο τὰς σκέψεις των ἐκ τῆς ζωῆς ἐξετίμα ἰδιαζόντως, ἀν καὶ δὲν ηὐχαρίστει αὐτὸν ἰδιαίτερως ἡ χρησιμοποίησις πολλῶν μαθηματικῶν τύπων. Τούναντίον περιεφρόνει τοὺς συλλέκτας τῶν γεγονότων καὶ γεγονότων, ἄνευ τῆς δυνάμεως

1) Μόνον μὲ τὴν πίεσιν τῆς ἐπαγγελματικῆς ὁργανώσεως, εἰχεν ὑποστηρίξει καὶ ὁ καλὸς τῆς στατιστικῆς παλαιὸς διδάσκαλος τοῦ Brentano, Ἐρνέστος Engel, εἴναι δυνατὸν νὰ ἐπιτύχῃ ὁ ἐργάτης τὴν πλήρη ἀντιμισθίαν τῆς ἐργασίας του, ἡ δοῖα θὰ ἴσοσταθμίζει τὴν συντηρήσιν τῆς ἐργατικῆς του δυνάμεως φυσικῶς καθὼς καὶ θὰ ἐξησφαλίζειν αὐτὸν ἐν περιπτώσει ἀσθενείας, ἀτυχήματος, γήρατος ἢ ἀνεργίας. Οὕτως ὑπεστηρίχθη ἔναντίον τοῦ «σιδηροῦ νόμου» τοῦ μισθοῦ τοῦ Lassalle — ὁ δοῖος θεωρεῖ κάθε ἀγῶνα διὰ τὸ ἡμερομίσθιον ὡς ἀσκοπὸν, διότι ἡ στάθμη αὐτοῦ, ἔνεκα τῆς αὐξανούσης προσφορᾶς τῆς ἐργασίας πάντοτε αἰωρεῖται περὶ τὸ ἐλάχιστον δριον συντηρήσεως — ἀλλὰ καὶ τῶν περὶ μισθοῦ θεωριῶν τοῦ Ricardo καὶ Μάρκ, διότι βελτιοῦται ἡ θέσις τῆς ἐργατικῆς τάξεως διὰ τοῦ συνασπισμοῦ αὐτῆς εἰς τὰ ἐπαγγελματικὰ σωματεῖα.

2) Οὕτως ὁ Brentano ἐγένετο ὁ πατὴρ κοινωνικοῦ τινος φασιοναλισμοῦ, πολλάκις δὲ ὑπερηφάνως ἔσκωπτε τὴν ἀμερικανικὴν δῆθεν προέλευσιν τῶν ἰδεῶν τούτων, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι αὐτὸθι ἰδιαίτερως ἐκαρποφόρησαν, ἐνῷ εὐρωπαϊκὴν ὑπῆρξεν ἡ προέλευσίς των.

τῆς ἐπισκοπήσεως καὶ τῆς ἀφαιρέσεως. Ἐν ἀνιψίᾳ δηλαδὴ πρὸς τοὺς φιλευμέρους τοῦ παλαιοῦ τύπου, οὕτινες θὰ ἡδύνατο τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἐσκέπτοντο ἀτομιστικῶς μόνον, οὗτος ουνέλαβε τὸν ἀτομισμὸν καὶ δραγανικῶς.

Οὕτως ὁ Brentano ἐδημιούργησε νέαν μέθοδον ἐφεύνης τῆς οἰκονομικῆς ιστορίας, ἡ δοκία δὲν ἀλλοίζει γεγονότα ἐπὶ γεγονότων (Roscher), δὲν ἀναδιφᾶ μόνον τὰ Ἀρχεῖα καὶ ἐκμειάζει τὴν γραφειοκρατίαν (Schmoller), ἡ δὲν ἐκπιμῆται μόνον τὰς διοικητικὰς πρὸς παντὸς μεθόδους (Knapp), χωρὶς νὰ ἔρευνῃ τὴν οἰκονομικὴν αὐτῶν σπουδιότητα, ἀλλὰ τούναντίον διαφωτίζει πρὸς παντὸς τὰ αἴτια τῶν πράξεων ἡμιδινῶν, ὅπως καθορίζονται ταῦτα ἀπὸ τὰς ἑκάστοτε ἐπικρατούσας ἰδέας καὶ δραγανώσεις. Θὰ ἔλεγέ τις ἐπιτυχῶς ὅτι ἡ νέα Ἀμερικανικὴ Σχολὴ τῶν Ἰνστιτούοναλιστῶν στηρίζεται, καίτοι κατὰ μονόπλευρον τῷ πότον, κατὰ τελευταῖον λόγον εἰς τὴν μέθοδον ἐφεύνης ταύτην τοῦ Brentano· μόνον ὅπι ἀδιαφοροῦν τελείως οὗτοι διὰ τὴν συσχέτισιν ἡ δοκία ὑπάρχει, μεταξὺ τῶν ἑκάστοτε διοικητικοτεχνικῶν πλαισίων τῶν οἰκονομικῶν γεγονότων καὶ τῆς οἰκονομικῆς νομοτελείας, τὴν δοκίαν ὁ Brentano τόσον τούτην. Τέλος θὰ ἡδύνατο νὰ γίνῃ λόγος περὶ κοινωνιολογικῆς κατευθύνσεως ἐν τῇ οἰκονομικῇ ιστορίᾳ, τὴν δοκίαν ἐχίμαξεν ὁ Brentano καὶ τῆς δοκίας ἡ προέλευσις καὶ ἐπίδρασις ἐνῷ ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ Γερμανίᾳ ἐνίστεται λησμονεῖται ὅμως ἀναγνωρίζεται καὶ διακρίνεται ἐν Ἀγγλίᾳ ὑπὸ τῆς οἰκονομικῆς ιστορίας τῆς κατευθύνσεως ιδῶν Webb καὶ Tawney.

Μὲ τὴν αὐτὴν μέθοδον, τοῦ συνδυασμοῦ αὐστηρᾶς οἰκονομικῆς λογικῆς μετὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ ιστορικοῦ βάθμους ἑκάστοτε, ἀντίκρυσσεν ὁ Brentano καὶ τὰ λοιπὰ φρέγοντα ζητήματα οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Εἴτε δὲ ἐπόρκειτο περὶ δασμῶν ἡ οἰκονομικῶν ἐνώσεων, εἴτε περὶ Κοινωνικῆς Πολιτικῆς ἡ γραφειοκρατικῆς παρεμβάσεως εἰς τὰ ἀγροτικὰ ζητήματα, πάντοτε τὴν ηρίσιν αὐτοῦ καθωδήγει ἡ αὐστηρὰ οἰκονομικὴ λογικὴ καὶ ἡ πρὸς τὰς περιστάσεις καὶ τὴν φύσιν τῶν ἀνθρώπων ἀνάλογος ἑκάστοτε προσαρμογή. Οὕτως ἡ οἰκονομικοπολιτικὴ κατεύθυνσις αὐτοῦ ἐν τῷ συνόλῳ τῆς ἐξετείνετο καὶ πέραν τῶν οἰκονομικῶν ἀπόψεων, μακρὰν δὲ πάσης ἀκάμπτου δογματικῆς προσκολλήσεως ὑπὲρ ἡ κατὰ τοῦ Laissez-faire, ἐπεδίωκε τὸ αὐστηρῶς λογικόν.

“Ο Brentano δὲν ἐπίστευεν, ὅπως ὁ Μάρκ, ὅτι ἡ μεταρροπὴ ἡ ἐπελθοῦσσα εἰς τὴν τεχνικὴν καὶ τὴν δραγμῶσιν τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς ἦτο ἡ ἀφροδιὴ τῆς ἐκμεταλλεύσεως τοῦ ἐργάτου. Τὸ αἴτιον τοῦτο ἀνεύρισκε μᾶλλον εἰς τὸ καθαρῶς οἰκονομικὸν πεδίον, εἰς τὴν ἐμπορικὴν πολιτικήν. Ἡ νέα διαμόρφωσις τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως τοῦ ἐργάτου ὠφείλετο εἰς τὴν παγκόσμιον οἰκονομίαν καὶ εἰς τὸν παγκόσμιον διαγωνισμὸν τῶν καθ’ ἔκαστον βιομηχανιῶν νὰ κυριαρχήσουν τῆς διεθνοῦς ἀγορᾶς. Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην ἐκνητοποιήθη καὶ τὸ νεώτερον ἐμποροκρατικὸν κράτος καὶ πλήρως οἰκειοποιήθη τὴν βιομηχανικὴν ταύτην ἱδεολογίαν, ὑποβοηθοῦν παντὶ τῷ πότῳ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τὴν ἐξαγωγικὴν βιομηχανίαν διὰ νὰ κλίνῃ πρὸς τὴν ἐνεργητικότητα τὸ ἐμπορικὸν ισοζύγιόν του. Τὸ ἀρχικὸν

μάλιστα τοῦτο αἴτιον τῆς κακοδαιμονίας τοῦ ἐργάτου—ή παγκόσμιος οἰκονομία—ἐθεωρεῖτο σήμερον υπὸ τοῦ Brentano ὡς τὸ μόνον ἀντιφάρμακον αὐτῆς, διότι μόνον διὰ τῆς τελείας καταργήσεως τῶν τελωνειακῶν τειχῶν καὶ τῆς ἀπολύτως ἐλευθέρας συναλλαγῆς θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπεβοηθεῖτο ἢ οἰκονομίᾳ¹⁾.

Οἱ ιδιαιτέροις οὗτοις τοῦ Brentano τρόπος ἐρεύνης ἐνῷ ἀφ' ἐνὸς δὲν παρέλιπε τὴν ίστορικὴν ἔρευναν τοῦ καθ' Ἑκαστον ζητήματος ἐν τῇ ἔξελιξει του, ὅμως ἐθεάτο τοῦτο καὶ υπὸ τὸν φακὸν τῆς αἰλονίως λειτουργούσης νομοτελείας. Τὸ βάθος δὲ τῆς ὀλης ἐρεύνης ἐπλαισιοῦτο μὲν αἴσθημα δικαιοσύνης, δικαιοσύνης ὅμως ἢ δποία δὲν ἔξεφύλιζε τὰ μεγάλα καθ' αὐτὸ οἰκονομικὰ ζητήματα καὶ ἐθόλωνε τὴν βάσιν αὐτῶν μὲ ίδανικὰ ἀγαθοεργίας ἢ κοινωνικῆς προνοίας. Καίτοι εἶλκεν ἀπὸ μεγάλην ἀρχαίαν φωμαντικὴν οἰκογένειαν τὴν καταγωγήν, ὅμως μετὰ δυσπισίας ἀπέβλεπε πάντοτε πρὸς τὰ μεγάλα ἐμπλαστρα τοῦ κοινωνικοῦ παραδείσου καὶ τῆς αἰλονίας εἰρήνης· μὲ ἐπίχαρι σαρκασμὸν μάλιστα πάντοτε διεφώτιζε τὰ καταχρόνια δπισθόβουλα ἐλατήρια τοῦ Homo economicus, τὰ δποία γνωρίζει συνήθως οὗτος νὰ ἐπενδύῃ μὲ τὴν λεοντίην τοῦ αἰσθήματος εἴτε καὶ αὐτῆς τῆς θεωρίας.

Οἱ Brentano ὑπῆρξεν δι συνεπέστερος ἐκπρόσωπος τοῦ φιλελευθερισμοῦ ἐν Γερμανίᾳ. Ἐπίστευεν ἀκραδάντιως εἰς τὴν νομοτελείαν τῶν κοινωνικῶν γεγονότων, ταύτης δὲ τῆς νομοτελείας του τὸν ἐσώτατον πυρηνα ἀπετέλεσεν ἢ πίστις ὀλιγωνομικῶν διανοητῶν ἀπὸ τῶν φυσιοκρατῶν μέχρι τοῦ Marx. Ως νομοτελειακὸς (ντενιερμινιστής) λοιπὸν ἦτο δπαδὸς τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας. Τὸ Κράτος καὶ ἡ Κυβέρνητις ἀπετέλουν κατὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτοῦ προσπάθειαν, δπως δι' ἀιεπιρκῶν μέσων καὶ ἀτελοῦς ἐπιγνώσεως παρέμβουν εἰς τὴν διαδρομὴν τῶν μεγάλων κοινωνικῶν νομοτελειῶν καὶ ἀνακόψιουν αὐτάς. Πάντοτε ὑπενθύμιζε τὸ τοῦ Βάκωνος «Ἐκεῖνος μόνον δύναται νὰ κατισχύσῃ τῆς φύσεως, δστις γνωρίζει νὰ ὑπακούῃ εἰς τοὺς νόμους τῆς». Τούτου ἔνεκα εἰρωνικῶς πολλάκις ἔξεφράζετο διὰ τοὺς ἐκθειασμοὺς τοῦ Schmoller τῆς πρωσικῆς γραφειοκρατίας. Ἡ πίστις του ὅμως αὕτη πρὸς τὴν νομοτελείαν δὲν παρέσυρεν αὐτὸν πρὸς τὸν ἀδρανῆ ἐκεῖνον Quietismus εἰς τὸν δποίον τόσοι φιλελεύθεροι καὶ σοσιαλισταὶ προιέπεσαν. Οἱ Brentano συναισθάνετο βαθύτατα τὸ αἴσθημα τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀτομικότητος, τῆς ἐργασίας, ὥστε νὰ θεωρῆται ὑπὸ αὐτοῦ ἢ διαρκῆς ἀπασχόλησις ὡς τι αὐτονόητον.

Οἱ Brentano δὲν ὑπῆρξε καιροσκόπος καὶ χρονομέτρης. Περιεφρόνει τὸν κίνδυνον καὶ διεκήρυξε τὴν ἀλήθειαν δμήν, ἐκεῖ δπονούσι ἄλλοι ἀνεζήτουν συμβιβασμοὺς καὶ ὑποχωρήσεις. Υπῆρξεν δι λαμπρὸς ἀστὴρ τοῦ Σω-

1) Οἱ Brentano διέβλεπε δτι καὶ τὰ Καρτέλλα δὲν ἀνεδείχθησαν εἰς τὰς σημερινὰς περιστάσεις ἐπιβοηθητικὰ τῆς καταστάσεως, μάλιστα μεταξὺ τῶν δικαιολογικῶν λόγων τῆς πρὸ βραχέος χρόνου ἐξόδου του ἐκ τοῦ Σωματείου τῆς Κοινωνικῆς πολιτικῆς; ἦτο, δτι τοῦτο δὲν ἀντεπεξῆλθεν δτον ἐπρεπε κατὰ τῶν αἰσχροκερδῶν τάσεων τῶν ἐνώσεων τούτων.

ματείου της Κοινωνικής Πολιτικής, όταν τοῦτο ήκμαζε, προτού νὰ διαμορφωθῇ εἰς συμβιβαστικήν τινα δργάνωσιν, εἰς τὸ πλαίσιον τῆς ὁποίας ὑπῆρχε χῶρος διὰ πᾶσαν γνώμην. Ὁ Brentano ὑπῆρξε δριμὺς κριτικός, ὁ ὅποιος ἐγνώριζε νὰ ἀναλύῃ τὰ πολυσυνθετέρα προβλήματα κατὰ τὸν ἀπλούστερον τρόπον καὶ συγχρόνως μὲ φαντασίαν σαφῶς καὶ φωτεινῶς νὰ παρουσιάζῃ εἰς ἡμᾶς ταῦτα. Πλέον τῶν δύο γενεῶν ὑπῆρξεν ἡ προσωπικότης ἐκείνη, ἡ ὅποια περισσότερον πάσης ἀλλης ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς ἔξελιξεως τῆς ἐργατικῆς τάξεως¹⁾ καὶ συνετέλεσεν ὅπως ἡ θεωρία τοῦ ἀγῶνος τῶν τάξεων, ἡ ὅποια εἶχε γίνει ἀποδεκτὴ ἐν Γερμανίᾳ ὑπὸ μέρους τῆς ἐργατικῆς τάξεως, ἔξελιχθῇ ὅσον τὸ δυνατὸν ἐντὸς συμφόρου τινὸς πλοισίου διὰ τὴν ὀλότητα.

Ἡ ιστορία τῆς Κοινωνιολογίας θὰ ἀναγράψῃ τὸν Brentano ὡς τὸν ὀξειδωτέρον οἰκονομικὸν κοινωνιολόγον, ἡ δὲ τῶν οἰκονομικῶν θεωριῶν ὡς τὸ πνεῦμα ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον μετὰ τὸν Σμίθ συνεδύασε τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν οἰκονομικὴν πολιτικὴν εἰς τὴν ἀριστοτεχνικωτέραν σύνθεσιν. Ὅπηρξεν δὲ πλήρης δυνάμεως καὶ ἡμικῆς μαχητῆς τῆς Κοινωνικῆς ἐπιστήμης, ὁ ὅποιος δὲν ἐγνώριζε νὰ προσαρμόζεται πρὸς τὴν ἐκάστοτε συγκυρίαν καὶ τὴν κρατοῦσαν γειτκὴν διάθεσιν, ἀλλὰ μετὰ θάρρους διεκήρυξε καὶ ἥπιολούθει τὰ πορίσματα τῆς ἐπιστημονικῆς του ἐπιγνώσεως.

Ο Λυjo Brentano δὲν ζῇ πλέον. Ὁ θάνατος αὐτοῦ διακόπτει τὸν τελευταῖον κρίκον, ὁ ὅποιος ἦνωνεν ἡμᾶς μὲ τὴν μακρονήν γερμανικὴν ἔξελιξιν ἐν τῇ οἰκονομικῇ ἐπιστήμῃ, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν Γερμανικήν τοῦ Ρωμανισμοῦ καὶ τοῦ Goethe. Συνέζησε τὴν Βισμαρκικὴν ἐποχὴν καὶ τὸν Γουλιελμινικὸν ἐπιγονισμὸν ἐν τῷ περιθωρίῳ αὐτοῦ, τὸν Παγκόσμιον πόλεμον καὶ τὴν καταστροφὴν τῆς Γερμανίας καὶ σύμπτωσίν τινα δύναται τις νὰ διακρίνῃ εἰς τὸν δλίγον τι πρὸ τῆς 100ταετορίδος τῆς ἐπετείου τοῦ Goethe λαβόντα χώραν θάνατόν του, ὁ ὅποιος μᾶς στερεῖ πλέον τῆς ζώσης ἐπαφῆς μετὰ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ο Brentano κατέλιπεν εἰς ἡμᾶς πλουσίαν κληρονομίαν, τὸ ἔργον του, διὰ τὸ ὅποιον εἰργάσθη μέχρι καὶ τῆς τελευταίας του πνοῆς²⁾. Τὴν κληροδοσίαν ταύτην εἴμεθα πάντες ὑποχρεωμένοι νὰ διατηρήσωμεν καὶ ἐν τῷ πνεύ-

1) Τὸν Brentano ἀκολουθοῦν ἥδη πλεῖστοι ὅσοι Οἰκονομολόγοι ἐν τε τῇ Γερμανίᾳ καὶ τῇ ἀλλοδαπῇ καὶ ἡ σχολὴ αὐτοῦ καὶ διδασκαλία του, δύναται τις νὰ εἰπῃ, ὅτι κυριαρχεῖ τῆς Κοινωνικῆς πολιτικῆς τοῦ πολιτισμένου κόσμου.

Μεγάλην ἐπίδειξιν ἔσχεν δὲ Brentano ὅχι μόνον ὡς Καθηγητής, ἀλλὰ καὶ ὡς δημοσιογάρος, μετά θαυμαστῆς ἀκολουθίας ὑποστηρίξας τὰς ἰδέας του ἀπὸ τοῦ 1870 μέχρι τῆς ἔξοδου του ἀπὸ τὸ Σωματεῖον τῆς Κοινωνικῆς πολιτικῆς τῷ 1930.

2) Ὁλίγας ἡμέρας πρὸ τοῦ θανάτου του εἶχεν ἐπιθεωρήσει τὰ τελευταῖα δοκίμια τῶν «Ἀπομνημονευμάτων του», οὗτοι δὲ ἡδυνηθῆν νὰ μᾶς δώσῃ ὁ ἴδιος τὴν πλήρη εἰκόνα τῆς δημιουργίας του.

Κατὰ τὴν ἐννάτην δεκαετηρίδι τῆς ζωῆς του μὲ τρέμουσαν πλέον χεῖρα, ἀλλὰ ἀντλῶν ἀπὸ πηγὴν ἀκένωτον καὶ μὲ τὴν δροσεράν πάντοτε παραμένουσαν δριμό-

ματι αὐτοῦ νὰ συνεχίσωμεν. Τοῦτο δὲ ἀκριβῶς εἶναι τὸ μέγα πρόβλημα τῆς ἐποχῆς: ἡ διαρκῶς στενωτέρα προσέγγισις τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς. Οὕτως ἐργαζόμενοι ἀποτίωμεν τὸν ἀριστον φόρον εὐγνωμοσύνης, τὸν δποῖον μυριάκις ὀφείλομεν εἰς τὴν ἀληθιμόνητον ψυχήν του.

τητά του συνέγραψε τὴν «οἰκονομικὴν ἴστορίαν τοῦ ἀρχαίου κόσμου 1929» καθὼς καὶ τὴν τετράτομον τῆς Ἀγγλίας. Μὲ τὸ πανεγκύλιον πλέον πνευματικὸν βλέμμα του εἰσέδυσεν εἰς τὰ ἄδυτα παρελθουσῶν δεκαετηρίδων, ἔκατονταετηρίδων καὶ χιλιετηρίδων καὶ μὲ ἀριστοτεχνικὴν φαντασίαν, ἡ ὅποια ὅμως ἐγγάριζε νὰ πειθαρχῇ αὐστηρὰ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν μᾶς ἀπέδωκε ζωντανὸν τὸ παρελθόν. Μὲ μεγαλειώδεις γραμμὰς ἐπιστέφεται οὕτω τὸ δλον ἐργον τῆς δημιουργίας τοῦ Brentano. 'Η πλήρης ὁρμῆς ἀρχὴ (Die Arbeitergilden der Gegenwart 1871]2) καὶ τὸ σοφὸν τέλος τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας του (Eine Geschichte der wirtschaftlichen Entwicklung Englands I—III 1927/9) ἀφιερώθησαν εἰς τὴν ἔρευναν τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν τῆς Ἀγγλίας.